

EWA CZAPLICKA *

Oreǳie Miłosierdzia Bożego w tradycji starotestamentalnej

Analiza semantyczna wyrażeń dotyczących miłosierdzia stosowana przez hagiografów w Piśmie Świętym Starego Testamentu pozwala nie tylko lepiej zrozumieć, ale również sformułować definicję tego pojęcia. Jednakże opisy licznych wydarzeń dokonanych przez autorów natchnionych oraz ich wypowiedzi wszechstronnej nakreślają i pogłębiają ich znaczeniową treść. Zapoznając się z nimi nasuwa się refleksja, iż cała rzeczywistość miłosierdzia opisana na kartach Ksiąg Starego Testamentu związana jest z Bogiem Stwórcą i Jego zbawczym działaniem. Niewiele zaś jest takich, w których podmiotem miłosierdzia jest człowiek. Całe starotestamentalne dzieje Bożego objawienia oraz związana z nim historia Narodu Wybranego stanowią jeden wielki akt Bożego Miłosierdzia. Przywołując fragment zamieszczony w Księdze Rodzaju opisujący upadek pierwszych rodziców, rysuje się zapowiedź objawienia tegoż miłosierdzia (Rdz 3,15). Zaś przekazana przez tradycję scena opisu upadku w grzechu Adama i ukrycia się jego przed Bogiem, to najstarszy wyraz tego objawienia. Z relacji tej wyłania się pierwszy w historii przewód sądowy, gdzie w osobie oskarżyciela, sędziego i obrońcy był sam Miłosierny Bóg (por. Rdz 3,8-19).

Celem artykułu będzie ukazanie czytelnikowi kolejnych odsłon działania człowieka, które w rezultacie stopniowo oddalały go od zgody i jedności z Panem. Zostanie także przybliżona biblijna prawda o Bogu, którego oblicze jest bogate w Miłosierdzie, stanowiąc przy tym jeden z głównych Jego przymiotów objawiony w Świętych Księgach.

Bóg nieskończonego Miłosierdzia

Rozważania o Miłosiernej Miłości Boga, okazującej litość nad każdym człowiekiem dostarcza nam już Księga Rodzaju od pierwszych jej stronic. Kieruje uwagę choćby na opis grzechu pierwotnego. Lecz zagłębiając się w tej świętej lekturze odnajdujemy jeszcze wiele innych przykładów, w których Bóg

* Ewa Czaplicka – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8777-4946>; e-mail: ewa.czaplicka@uwm.edu.pl

nieustannie okazuje swą cierpliwość oraz miłość wobec grzesznika. Takim potwierdzeniem staje się choćby historia Kaina po zabójstwie Abla, czy uratowanie Noego z potopu (por. Rdz 4,15). W pierwszej z nich wnikliwego czytelnika zaaabsorbują interwencja samego JHWH. Mimo popełnionej zbrodni zauważa się Jego dopytywanie o Abla. Jest to nic innego, jak przejaw troski zarówno o zabitego brata, jak i o bratobójcę. Mimo, iż Kain „ginie” duchowo, nadal jest skupiony na sobie, w następstwie czego przerzuca on na innych swój sposób patrzenia na rzeczywistość. W zaistniałej sytuacji nie traktuje już JHWH jako Stworzyciela, lecz mściciela przed którym należy się chronić. Drugi człowiek nie jest już bratem, zaś mordercą nastającym na jego życie. Taka projekcja swego wewnętrznego świata na osoby uniemożliwia, by Kain ponownie wszedł w relację nie tylko z bliźnim, ale też i z Bogiem¹. Pomimo, iż nigdy nie poprosił o przebaczenie, Miłosierny Bóg nie pozbawia jego samego oraz żadnej okazji do zmiany życia na lepsze. Wręcz daje mu możliwość refleksji i własnego nawrócenia. Otrzymana szansa pozwala uświadomić mu potrzebę rozliczenia się z przeszłości². Jego odejście sprzed oblicza Stwórcy (por. Rdz 4,16) nie spowodowało odwrócenia miłosiernego spojrzenia JHWH. Nie tylko ono stało się mu towarzyszy, ale Kain odczuwa je nieustannie. Znamię, którym został naznaczony stanowi potwierdzenie Jego Miłosierdzia. Nie tylko lituje się nad nim, otacza opieką, ale też bierze go w obronę. Tym aktem miłosierdzia zostaje przekroczone ludzka logika zemsty. Bóg nie tylko nie odrzuca go, lecz pragnie doprowadzić do poprawy i uczciwego życia. Pozostał pod Jego opieką oraz otrzymał istotny znak, mający na celu otwarcie jego nowej drogi życia. Oznacza to, że dopóki będzie żył, zawsze jest dla niego szansa i nadzieja na nawiązanie relacji: z samym sobą, z Bogiem i drugim człowiekiem³.

Również opis ocalenia rodziny Noego z potopu ukazuje miłosierną Bożą ingerencję. W tej historii Bóg rysuje się czytelnikowi jako Ten, który dostrzega wzrastającą u ludzi niegodziwość. Trzeba pamiętać, że decyzja Boga o wyniszczeniu ludzkości była wynikiem wyłącznie jej samounicestwienia. Pomimo odczuwanego bólu nie mógł On pozostać obojętny na takie działanie człowieka, tym samym wydał wyrok dotyczący przerwania tej destruktywnej postawy ludzi. Mimo, iż potop niszczy wszystko, Noe wraz z rodziną zostaje uratowany. Istotnym jest również, że nie tylko w tej historii JHWH nie jest Kimś, kto złości się na innych, czy obraża na świat, gdy nic nie idzie po Jego myśli. Z tego względu traktowanie Boga jedynie ludzką miarą staje się bezzasadne i niestosowne, gdyż mimo iż grzech i zło panoszą się w świecie oraz wzrasta wciąż ludzka niegodziwość, Miłosierny Bóg nie dopuści nigdy do zniszczenia całej ludzkości⁴.

¹ Por. W. Pikor, *Biblijne pytania o Boże Miłosierdzie*, Pelplin 2004, s. 19.

² Por. D. Adamczyk, *Katecheza o grzechu Kaina na podstawie perykopy z Rdz 4,1-16*, „Studia Pastoralne” 6(2010), s. 192-193.

³ Por. W. Pikor, *Biblijne pytania o Boże Miłosierdzie*, dz. cyt., s. 20.

⁴ Por. T. Grabowski, *Noe. Wejść w Przymierze*, <https://biblia.wiara.pl/doc/6262898.No-Wejdz-w-Przymierze> (dostęp: 23.10.2022).

Biorąc pod uwagę treść starotestamentalnych świadectw, zauważa się dużą ilość szczególnie tych, opisujących JHWH jako Boga Miłosierdzia⁵. Lud Boży Starego Przymierza w swojej wielowiekowej historii wyniósł istotne doświadczenie Jego Miłosierdzia. Wyłania się ono nie tylko w wymiarze społecznym, ale też wewnętrznym i indywidualnym. Z całą pewnością Izrael od zawsze był związany z JHWH. Dysponował dwoma fundamentalnymi doświadczeniami Jego tajemnicy: nieustannej opieki, które znajdowało swój wyraz w pojmowaniu Ojca miłującego swojego syna, którym jest Naród Wybrany. Drugie doświadczenie odnosi się do Jego nieskończonej łaskawości, przebaczącej i naprawiającej stale powtarzającą się niewierność tego Ludu. Ono definitywnie zawęza się w głębokim przekonaniu, że Jego Bóg jest Ojcem Miłosierdzia, który „miłuje Izraela miłością szczególnego wybrania; podobną do miłości oblubieńca i dlatego przebacza mu winy, przebaczy nawet zdrady i niewierności. Jeśli spotka się z pokutą i prawdziwym nawróceniem, przywróci swój Lud z powrotem do łaski”⁶.

Jedną z istotnych prawd wiary chrześcijańskiej, jednocześnie najczęściej podważanych, jest zasada, że Bóg to sędzia sprawiedliwy, który za dobre wynagradza, a za złe karze. Jej krytyka wciąż dokonuje się na różnych poziomach oraz wobec wielorakich aspektów. Wydawać by się mogło, że wspomniane określenia, a w zasadzie przymioty JHWH wykluczają się. Tymczasem w Biblii często są ukazane w identyczny sposób. Przykład takiej analogii określeń znajdziemy w Psalmie 116[114-115] (por. Ps 116[114-115],5-6). W innych fragmentach prorocy ukazują czytelnikowi Boga nadal Miłosiernego oraz sytuacje, gdy On karze proporcjonalnie do uczynków zarówno ludzi, jak i narody (por. Lb 14,19). Również Księga Syracha (por. Syr 18,13-14), czy Księga Samuela (por. 2Sm 24,14; 1Krl 21,13) zawierają fragmenty mówiące o Miłosierdziu Boga. Powyższe teksty wskazują jednoznacznie, że Bóg nie rezygnuje ze sprawiedliwości na korzyść Miłosierdzia. Bardziej należy to rozumieć jako sprawiedliwość, która przeniknięta jest przez miłość, gdyż to sam JHWH jest Miłością. Zachowana równowaga między wskazanymi przymiotami, ukazuje biblijnemu ludowi Boga sprawiedliwego, ale nade wszystko Miłosiernego⁷.

W relacji do człowieka potrzebującego pomocy

Na przestrzeni wieków autorzy natchnieni widzieli w dziejach Izraela, że jest ona historią niegodziwości i grzechu człowieka względem Boga. Na skutek

⁵ Por. J. Homerski, *Miłosierdzie w Księgach Starego Testamentu*, w: *Miłosierdzie w postawie ludzkiej*, red. W. Słomka, Lublin 1989, s. 14.

⁶ S. Nagy, „*Objawienie Miłości i Miłosierdzia ma w dziejach człowieka jedną postać i jedno imię. Nazywa się Jezus Chrystus*”, w: *Miłość miłosierna*, red. J. Krucina, Wrocław 1985, s. 122; Jan Paweł II, *Dives in Misericordia. Tekst i komentarz*, nr 4, red. S. Nagy, Lublin 1983, (dalej: DiM).

⁷ Por. R. Zając, *7 odsłon Bożego Miłosierdzia*, <https://stacja7.pl/twoja-biblia/7-oblicz-bozego-milosierdzia> (dostęp: 20.10.2022).

tego dostrzegali potrzebę ocalenia nie tylko całego narodu, lecz każdego grzesznika, jakim jest człowiek. Kwestię tę zauważa się w wielu tekstach biblijnych i zajmuje ona szczególne miejsce. Wobec tego wraz z upływem czasu mnożyły się prośby oraz błagania o Boże Miłosierdzie. Licznie odnajdujemy je w Psalmach, w których to, jak refren rozbrzmiewa: „Zmiłuj się nade mną Pannie!” (Ps 4,2; 6,3; 9,14; 25[24],16; 51[50],3). Jak można zauważyć, Bóg ukazuje się jako Ten, Który jest Miłosierny. Darzył On miłością swój Naród, przebacząc mu. To uczucie JHWH było adresowane do każdego Izraelity. Wobec tego w Biblii odnotowuje się trwałe ślad Jego Miłosiernej działalności względem każdego człowieka. Analiza literacka Psalmów pozwala zastanowić się nie tylko nad nimi, lecz sięgnąć głębiej: czym jest sama Księga Psalmów oraz, co w niej jest intrygującego z punktu widzenia czytelnika? Jak się okazuje, Psalterz Dawidowy jest najbogatszą w rozdziały księgą Pisma Świętego oraz nadzwyczajnym i doskonałym zbiorem hymnów pochwalnych, pieśni dziękczynnych i modlitw zanoszonych do Boga. To pewnego rodzaju śpiewnik Narodu Wybranego względem Niego, zakorzeniony w ich tradycji od chwili swego powstania, aż do dziś. W przeszło 150 Psalmach odnajdujemy nie tylko to, co każdego człowieka może osobiście poruszać, jak: lęk i niepokój, ból i cierpienie, skrucha i żal, ufność i wysławianie Boga. Widać tu również swego rodzaju przekonanie o wielkości JHWH, z jednoczesną bliskością każdemu człowiekowi⁸. Psalterz przykuwa uwagę czytelnika, ponieważ tu odnajdujemy konkretne przykłady działania Miłosierdzia Bożego, nie tylko w życiu poszczególnych osób, np. przy uzdrowieniu z ciężkiej choroby⁹, w prośbie pokutnika¹⁰, ale jednocześnie Narodu Wybranego¹¹. Ze względu na początek wezwania, Psalm ten znany jest pod nazwą „Miserere”, gdyż w wersji łacińskiej rozpoczyna się od słów: „zmiłuj się nade mną, Boże”. Wnikliwy czytelnik Psalmu 51[50] zauważy w nim, iż jego początek zawiera jednocześnie aż trzy różne określenia miłosierdzia: *hānan*, *ḥesed* oraz *rahāmīm*. Wszystkie jednak łączy fakt, iż zawierają charakterystyczną prośbę o Boże zmiłowanie, która jest typowa dla Psalmów. Dobrym tego przykładem może być choćby: Ps 4,2; 6,3; 9,14; 24,16 itd. W ostateczności artykułują one wielkość Bożego Miłosierdzia i Jego dobroć. Razem też przynależą do wspólnej prośby, która jest kierowana do JHWH. Odnosząc się do wszystkich określeń zawartych w Psalmie 51[50],

⁸ Ps 23[22],1 – Jest tu ukazany obraz Boga jako Pasterza Izraela, który w takim ujęciu jest wielokrotnie spotykany w Piśmie św. Ukazane działanie Boga następuje w relacji do człowieka, a jako Dobry Pasterz, jest troskliwy o paszę, wodę oraz miejsce odpowiednie dla spoczynku. Por. W. Borowski, *Psalmy. Komentarz biblijno-ascetyczny*, Kraków 1983, s. 113.

⁹ Ps 86[85],12-13. Cały Psalm uchodzi za indywidualną lamentację. W wersach 12-13, autor wygłasza hymn uwielbienia względem Boga, pamiętając, w jakim celu zwraca się do Niego. Przede wszystkim wyrwał go z Szeolu i zwyciężył nad wrogami. Por. W. Borowski, *Psalmy. Komentarz biblijno-ascetyczny*, dz. cyt., s. 289.

¹⁰ Ps 51[50],3-4. Por. J. Bramorski, *Miłosierdzie Boże jako źródło wyzwolenia z grzechu w teologii Starego Testamentu*, „Collectanea Theologica” 73(2003), nr 4, s. 26.

¹¹ „Miłosierny jest Pan i łaskawy, nieskory do gniewu i bardzo łagodny” Ps 103[102],8.

a w szczególności do *hānan*, *ḥesed* oraz *rahāmim*, wyrażają Miłosierdzie w teologicznym sensie, jako Boża miłość kierowana do każdego grzesznika, tym samym prowadząca do darowania wszelkich win. Zatem Psalm ten stanowi klasyczny tekst na temat Bożego Miłosierdzia¹². Ta wielkość Miłosierdzia Stwórcy była przedmiotem nie tylko uwielbienia, lecz także dziękczynienia. Stanowiła też podstawę błagalną w niebezpieczeństwach i licznych potrzebach człowieka. Jednak mogła też stanowić impuls do nawrócenia grzesznika¹³. Lud Boży odczuwając nieustanną opiekę JHWH oraz Jego Miłosierną Miłość, poprzez Psalmistę wyrażał swoje dziękczynienie.

Również analiza Psalmu 107[106] ujawnia społeczny wyraz wdzięczności Izraelitów. To majestatyczna pieśń zbiorowa, jednak z widocznymi znamionami osobistego wkładu każdego z osobna, czyli podziękowania za odczuwalne doświadczenie łaskowości Bożej¹⁴. W pieśni tej ukazuje się Miłosierdzie, którego Stwórca nie przestaje okazywać tym wszystkim, którzy do Niego wołają: pielgrzymowi (por. Ps 107[106],4-9), więźniowi (por. Ps 107[106],10-16), choremu (por. Ps 107[106],17-22), czy żeglarzowi (por. Ps 107[106],23-32). Przesłanie, które odnajdujemy w tym modlitewnym utworze bardzo jasno podkreśla istotny fakt, że człowiek nigdy nie jest osamotniony. To także zapowiedź nadziei, że Bóg nigdy nie rozczaruje swego Ludu, gdyż będzie przy nim trwał, będąc wiernym danym im obietnicom. Oni zaś „niech wielbią miłość Pana, cuda Jego dla nieśmiertelnych” (Ps 107[106],8.15.21.31)¹⁵. Może pojawić się pytanie odnośnie do samego JHWH. Jakim jest Bogiem w tym biblijnym obrazie? W większości Psalmów wyłania się nam obraz Boga, który jest Ojcem zniżającym się z miłością ku człowiekowi oraz ku swojemu Ludowi. To nie tylko Bóg – Stwórca, lecz Bóg – Ojciec. W oparciu o słowa Psalmisty, to JHWH stworzył cały świat¹⁶. On też, w czasie stworzenia nadał wszystkiemu porządek oraz udziela życia (por. Ps 104[103])¹⁷. Jednakże JHWH to nie tylko Stwórca. Przez zawarte Przymierze ze swoim Ludem objawia się im, prowadzi

¹² S. Hałas, *Biblijne słownictwo miłości i miłosierdzia na zderzeniu kultur. Określenia hebrajskie i ich greckie odpowiedniki*, Kraków 2011, s. 220.

¹³ Por. Sz. Wilczek, *Miłosierdzie Boże w Starym i Nowym Testamencie według encykliki Jana Pawła II „Dives in Misericordia”*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 23/24(1990-91), s. 26.

¹⁴ Por. G. Ravasi, *Psalmy modlitwą Ludu Bożego*, Częstochowa 1998, s. 141.

¹⁵ Por. W. Borowski, *Psalmy. Komentarz biblijno-ascetyczny*, dz. cyt., s. 352.

¹⁶ Ps 91[90],3 – pouczający Psalm, który tematycznie zbliżony jest do Jb 5,17-27 i Prz 3,13-26. Początek Psalmu stanowią zdania ogólne, po których następuje szereg zdań o charakterze pouczającym. Autor poprzez krótkie obrazy, opisuje grożące komuś niebezpieczeństwa: „Si-dła łowcy” to przenośnia, określająca nastawienie na czyjeś życie. Por. W. Borowski, *Psalmy. Komentarz biblijno-ascetyczny*, s. 306. 96[95],10. Całość to hymn ku czci JHWH-Króla. Wersy 10-13 odnoszą się do głoszenia królowania Boga na świecie przez Jego czcicieli wraz z nawróconymi z pogaństwa. Ponieważ On stworzył świat i rządzi nim, jest godzien wszelkiej chwały. Por. W. Borowski, *Psalmy. Komentarz biblijno-ascetyczny*, dz. cyt., s. 319.

¹⁷ Por. R. Głuchowski, *Bóg Ojciec w Psalmach*, https://biblia.wiara.pl/files/15/03/29/652637_Ojciec20w20Psalmach20cz.20II.pdf (dostęp: 10.10.2022).

ich, tym samym jest On otwarty na dialog i wejście w pełną relację z człowiekiem. Zatem pozostaje Bogiem osobowym, który zawsze troszczy się o niego, czyniąc to z miłością i zaangażowaniem w jego egzystencję.

W kolejnej zapisanej historii Izraelitów urzeczywistniła się Jego nieustanna pomoc. Tym razem głównym bohaterem jest Mojżesz, którego Bóg powołał do tego zadania (Wj 3,10). Uwagę zwracają okoliczności jego wyboru. Miało ono miejsce w czasie teofanii Bożego Imienia (Wj 3,13-14), które oznacza pełne objawienie się samego siebie. Hebrajczycy mieli przeświadczenie o wręcz nierozzerwalności imienia z osobą, gdyż ono ją określa. Ale również nakłada jej pewne zadania i uobecnia coś z jej mocy. Tradycja biblijna podkreśla kontekst objawienia imienia JHWH i wskazuje nie tyle na istotę, lecz bardziej odnosi się do Jego działania w historii. Jest On Bogiem Abrahama, Izaaka i Jakuba. I tak jak był z Patriarchami, tak też pozostanie z Mojżeszem. Jawi się więc nie tylko jako Ten, który „umyka” zwykłemu ludzkiemu doświadczeniu wykraczającemu poza obszar jego poznania, ale JHWH, który działa i objawia Swoje istnienie ludzkości w jego dziejach. On jest Bogiem istniejącym, który zawsze był, jest i będzie jako Ten, który jest „przy” i „dla” Ludu¹⁸. Skoro imię wyraża osobę, to JHWH tym aktem ujawnił pełną swoją dobroć i tym samym jest gwarantem skuteczności powierzonej misji. Jest to również dowód, że jest Bogiem Miłosiernym, gdyż wychodzi naprzeciw do udręczonego Narodu, mając rzeczowy plan pomocy wyzwolenia go spod jarzma niewoli Egiptu¹⁹. Jak zwraca uwagę Jan Paweł II, objawienie Bożego Imienia odsłania jeszcze bardziej dokładny i bogaty Jego obraz. Bóg objawia siebie przede wszystkim jako Boga Przymierza. Pozostaje również tym, który miłuje i zbawia. Takie Jego postrzeganie wskazuje na Boga – Osobę, który objawia siebie osobom przez siebie stworzonym i jako takie je traktuje. Bóg będąc Istotą – Osobą zna ludzi, kocha ich i przybliża do siebie: jest Bogiem Przymierza²⁰.

Po wyzwoleniu przez JHWH Izraelitów z niewoli Egiptu, rozpoczyna się pewnego rodzaju przygotowanie i dopuszczenie Ludu do przyjęcia daru, jakim jest Boże Miłosierdzie, które wynika z dochowania przez Boga wierności i obietnic danych Patriarchom²¹. Jego Miłosierdzie jest aktem nie tylko przemyślanej decyzji Boga, lecz absolutnie umotywowanej i wolnej. To również próba ukazania przez Lud swojej realnej sytuacji. Los Narodu nie był Mu obojętny, lecz wręcz przedmiotem Jego zainteresowania. Skoro JHWH współodczuwał to, co Jego Lud, wówczas nasuwa się pytanie: co bardziej legło u podstaw Jego Miłosiernego działania, współczucie czy raczej sprawiedliwość?

¹⁸ Por. B. Polok, *Wprowadzenie do Ksiąg Starego Testamentu*, Opole 1999, s. 60.

¹⁹ Por. H. Wejman, *W biblijnej szkole miłosierdzia*, Kraków 2004, s. 13.

²⁰ Por. Jan Paweł II, *Bóg Przymierza. Audiencja generalna, 25 września 1985*, w: tenże, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, Watykan 1987, s. 156-157.

²¹ Obietnica dotyczyła oddania we władanie ziemi obiecanej przez JHWH: „Patrzcie, wydaję wam ten kraj. Idźcie, posiadźcie tę ziemię, którą Pan poprzysiągł dać Abrahamowi, Izaakowi, Jakubowi, a po nich ich potomstwu” (Pwt 1,8).

Odpowiedź wydaje się oczywista, gdyż Bóg jest inicjatorem wyzwolenia swego Ludu, zaś Mojżesz został powołany do wykonania planu JHWH²². Zatem rozpoczęty dialog z Mojżeszem miał na celu powołanie go do wypełnienia misji, wyprowadzenia Izraelitów z niewoli do innej ziemi. Ich trudne położenie w Egipcie, było wcześniej już w zamyśle Stwórcy. Teraz zaś jest odpowiedzią na ich wołania o pomoc (por. Wj 2,23; 22,22; Pwt 22,24.27). Nie bez znaczenia dostrzega się powstały kontrast pomiędzy wspomnianym Egipcem, a nową krainą. Ten pierwszy kojarzy się z niewolą, uciskiem, bólem Izraelitów. W drugim zaś ukazana jest ziemia żyzna i przestronna, obfitująca we wszelkie dobra i bogactwa. Można pokusić się o stwierdzenie, iż różnice między krainami mają charakter idealistyczny, co świadczy, że JHWH wciąż zależy, by człowiek trwał w Przymierzu i bliskiej relacji z Jego Ludem, okazując mu w ten sposób swoją litość i miłosierdzie²³.

W relacji do człowieka grzesznego

Izraelici od zawsze byli przekonani o Miłosierdziu Boga względem nich. Ta pewność wynikała z zawartego Przymierza. Na relację Miłosierdzia JHWH wskazuje drugi opis powołania Mojżesza (por. Wj 6,2-7.29). Otwartość Boga na pomoc Izraelitom oraz Jego w pełni gotowość do jej udzielania wypływa z zawartego wcześniej Przymierza z Patriarchami: Abrahamem, Izaakiem i Jakubem (por. Wj 6,2-5). Jednakże wszystko to, co do tej pory czynił Bóg było w myśl Izraelitów, z drugiej zaś strony, pozostawały realnym znakiem Jego obecności pośród nich. Dlatego też pozostawienie przez czterdzieści dni Izraelitów bez przewodnictwa ze strony Boga, jak się wówczas im wydawało, było swoistym sprawdzianem ich ufności i otwartości na Jego Miłosierdzie. Decyzja o utworzeniu złotego cielca była tylko początkiem ich dramatu, który wskazywał na próbę zaspokojenia – choć zdeformowaną – głębszej potrzeby obecności Boga w ich życiu. Wydawać by się mogło, że gdy Naród Izraelski nie dotrzymał warunków Przymierza, wówczas Bóg powinien zaniechać troski o niego. Mimo ustania aktu prawnego zawartej „umowy”, JHWH ponownie kieruje się w stosunku do niewiernych Mu, wiernością ofiarowanej miłości. To Boże Miłosierdzie w pierwszym rzędzie dowodzi o Jego ogromnej cierpliwości oraz powstrzymaniu swojego sprawiedliwego gniewu wobec niewiernych Izraelitów.

Historia zbawienia, jakby zataczała krąg i wracała do punktu wyjścia, w którym Bóg łaknął stworzyć nowy lud w potomstwie Mojżesza. Można nawet stwierdzić, że na Górze Synaj, szczególnym miejscu dla Narodu Wybranego, rozegrał się swoisty proces sądowy. Dotychczasowe postępowanie Izraelitów doprowadziło do zmiany działania Boga, który odcina się od nich twierdząc, że to już nie Jego Lud (por. Wj 32,7-10). Należy sądzić, że w tej sytuacji Mojżeszowi pozostaje, i to czyni, zawierzenie ich Bożemu Miłosierdziu (por.

²² Por. Jan Paweł II, *Bóg Przymierza. Audyencja generalna, 25 września 1985*, s. 156-157.

²³ Por. J. Lemański, *Księga Wyjścia. Nowy komentarz biblijny*, Częstochowa 2009, s. 146-147.

Wj 32,11-14). Ale jednocześnie zachęca JHWH do spojrzenia Jego w głąb siebie, jako Źródła i Sensu Miłosierdzia dla człowieka, zamiast patrzeć na grzech samego Izraela²⁴. Prosi Boga, by udzielić Izraelitom kolejnej szansy. Jednocześnie pragnie kontynuować z nimi plany zbawienia. Nie zamierza definitywnie zaniechać sądu. Dlatego argumentacja, którą posługuje się Mojżesz jest odwołaniem się do rzeczywistości, która stanowi zasadniczy element historii zbawienia²⁵. Jednakże wyłania się też poniekąd podwójny aspekt Bożego Miłosierdzia. W pierwszej kolejności widać litość, czyli nic innego jak miłosierdzie w stosunku do Mojżesza. Wkrótce potem, czyniąc przy tym zadość wstawiennej prośbie Mojżesza, nad całym Narodem Wybranym²⁶. Mając na uwadze, iż większość Proroków w potęgę Bożej Miłości dostrzegają początek Bożego Miłosierdzia, często też określała je jako „szczególną potęgę miłości, która jest większa niż grzech i niewierność Ludu Wybranego”²⁷.

Kolejnych potwierdzeń na okazywanie przez Boga Ludowi największego dowodu Jego Miłosierdzia, może stanowić choćby Księga Ozeasza²⁸. Prorok odsłonił i jasno wyraził istotną prawdę, iż miłość należy do przymiotów JHWH. Autor natchniony ukazuje ją czytelnikowi na wzór oblubieńczej miłości. Jednak jest ona niezwykła i zarazem odmienna od naszych wyobrażeń o takim rodzaju Jego miłości. Może ona wywołać bardzo odmienne emocje i uczucia: od zdziwienia do wręcz zgorznięcia. Należy jednak pamiętać, że takie ujęcie jest swoistym głosem biblijnej wizji: z jednej strony życiowa trzeźwość i realizm, a z drugiej święta nieśmiałość, czy radykalizm. Zapewne odsłaniają one tajemnicę Bożej miłości w obrazie ludzkiej miłości oblubieńczej i małżeńskiej²⁹. Naszą uwagę zwraca również panująca wówczas niezwykłość okoliczności, w jakich natchnione słowa Ozeasza wprowadza oraz odnosi do JHWH obraz małżeństwa. Można wnioskować, że efektem tego jest zbliżająca się groźba zapowiedzi odrzucenia Izraelitów, która jest jak odmowa miłości małżeńskiej. Treść Księgi świadczy o przepowiadaniu przez Proroka nadejścia kary względem Izraelitów. Pomiedzy nimi a JHWH zostały zerwane wszelkie więzy. Ozeasz w symboliczny sposób, poprzez swoje słowa i czyny ujął to na wzór rozwodu, zaś przewinienia ludzi w odniesieniu do Stwórcy: oddawanie czci obcym bogom czy z nimi zawieranie Przymierza uważał wręcz za nierząd

²⁴ Por. W. Pikor, *Biblijne pytania o Boże Miłosierdzie*, dz. cyt., s. 44.

²⁵ Por. J. Lemański, *Księga Wyjścia*, dz. cyt., s. 612.

²⁶ Por. K. Romaniuk, *Biblijny traktat o miłosierdziu*, Ząbki 1994, s. 63.

²⁷ DiM nr 4.

²⁸ Przyjmuje się, iż Prorok Ozeasz jako pierwszy zastosował termin *hesed* w teologicznym języku Starego Testamentu. Ze względu na swoje bogactwo znaczeniowe, autor natchniony dość często posługuje się tym określeniem (Oz 2,21; 4,1; 6,4; 6,6; 10,13; 12,7). Por. T. Brzegowy, *Święty Bóg i Jego grzeszna oblubienica Izrael (Księga Ozeasza)*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, cz. 4, *Wielki świat starotestamentalnych Proroków*, red. J. Frankowski, Warszawa 2001, s. 78.

²⁹ Por. S. Tułodziecki, *Miłosierdzie Boże w Starym Testamencie*, Poznań 1992, s. 36.

i cudzołóstwo³⁰. Bóg we wcześniejszym ujęciu jako Małżonek i Sędzia – zmienia się w nauczaniu Ozeasza – w Boga pełnego miłości.

Jak pokazuje historia całego Narodu Wybranego jest wiele przykładów poszczególnych osób, które są w stanie winy lub odczuwają cierpienie. Szerzące się zło w każdej postaci: fizyczne, moralne, grzech nakazuje Izraelitom zwracać się do JHWH, błagając o Jego Miłosierdzie. Nie jest ono tylko gestem, czy łaską, która poniża człowieka. Jest ono raczej procesem dawania go i przyjmowania³¹.

W relacji do całej ludzkości

Miłosierdzie Boże, które tak często jest opiewane na kartach Starego Testamentu, posiada jednak pewną granicę i wiąże się z odmową Bożej litości. Mowa tu o wewnętrznej zatwardziałości grzesznika. Prorocy wielokrotnie zapowiadają zesłanie dotkliwej kary dla Izraela, gdyż Lud wciąż nie przestawał grzeszyć. Dobrym tego przykładem jest Księga Izajasza. Biblijne „nawrócenie się” użyte przez Proroka odnosi się do zmiany myślenia i działania zgodnie z wolą JHWH. Należy jednocześnie pamiętać, iż w dawnych czasach historii Izraela posługiwano się zwrotem: „szukać JHWH”, które oznaczało zapytanie Boga o Jego wolę w czasie np. choroby, czy wojny. Stanowi ono odejście od wszelkich pokus, w tym obcych religii bałwochwalczych, niesprawiedliwego traktowania ludzi w sprawowaniu władzy oraz gromadzeniu wszelkich bogactw. JHWH na takie postępowanie odpowiada z całą surowością³². Czytelnik może swą uwagę skierować na kwestię dotychczasowej relacji Pana do wdów i sierot. W biblijnej historii Izraela był On ich obrońcą i zawsze cieszyły się one Jego szczególną opieką, a nawet były ulubieńcami Pana. Skąd zatem zmiana postawy Boga względem tych grup? Zapewne jest wynikiem grzechu, nieposłuszeństwa i zatwardziałości Izraelitów. Dlatego też możemy to odczytać jako szczególną wymowę pewnego znaku. Jego wyrazem jest groźba i zapowiedź odmowy litości, tym razem dla całego Ludu. Lecz jak podkreśla Izajasz, JHWH jest Panem wszystkich narodów, w następstwie czego będą przed Nim odpowiadać za swoje grzechy i przewinienia. Jak zapowiada Prorok dalej, Bóg będzie stosował inne kryteria wymierzając sprawiedliwość, gdyż zostały postawione względem nich różne wymagania. I tak Naród Wybrany zostanie sądzony ze względu na niedochowanie przykazań, zaś inne Narody, za grzechy przeciw prawu naturalnemu. Prorok w swoim nauczaniu poszedł dalej i zauważa się u niego pewne novum w kwestii Narodów sąsiadujących z Izraelem. Wielokrotnie podkreśla oraz przestrzega, iż wywierają oni zły wpływ na Lud

³⁰ Por. Jan Paweł II, *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Odkupienie ciała a sakramentalność małżeństwa*, Città del Vaticano 1986, s. 408.

³¹ Por. E. Szewc, *Sprawiedliwość i miłosierdzie w świetle Biblii*, w: *Wezwani do prawdy i miłosierdzia. W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 17, red. B. Bejze, Warszawa 1987, s. 138-139.

³² Por. T. Brzegowy, *Księga Izajasza, rozdziały 1-12. Nowy komentarz biblijny*, cz. 1, Częstochowa 2010, s. 543.

JHWH. W rezultacie Naród ten w swym postępowaniu ulega niekorzystnym zmianom, nie mogąc już wypełnić powierzonego im przez JHWH zadania³³.

Kolejny tekst, tym razem z Księgi Jeremiasza również dowodzi głoszenia gróźb oraz zapowiedzi zesłania kar przez Pana. Lecz w tym przypadku, sam Prorok całym swoim życiem miał dla Izraelitów stanowić najbardziej wymowny znak nadchodzącej niebawem kary. Początku jego działalności należy doszukiwać się w powołaniu Proroka do tej misji³⁴. Księga potwierdza, iż ludzkie słabości, które odczuwał Prorok i każdy człowiek są znane Bogu, a nawet dopuszcza je. Lecz w istocie chodzi o pozostanie zawsze wiernym Mu, niezależnie od sytuacji. Ufność w Bożą pomoc pozwoli przezwyciężyć wszelkie trudności, pokusy, czy wewnętrzne walki. Wówczas nadejdzie ukojenie, pocieszenie oraz nowe siły do pracy i służby Bogu. Jednocześnie napominał o grzechu niewierności Narodu, który łamie wszelkie więzy Przymierza. Brak nawrócenia Ludu może spowodować zesłanie przez JHWH kary³⁵, którą miał doświadczyć sam Jeremiasz poprzez wyrzeczenie się przez niego małżeństwa (por. Jr 16, 2-4)³⁶. Nasuwa się pytanie, czy bezżeństwo Proroka może być jakąś znaczącą karą, mając na uwadze w historii biblijnej Narodu Wybranego znacznie dotkliwsze?. Należy jednakże pamiętać, że małżeństwo u Izraelitów było powszechną drogą życia dla wszystkich. Zatem taka forma istnienia ma być wręcz uderzającym znakiem mającym na celu poruszenie i skłonienie do nawrócenia Izraelitów. „Jest to nowy bodziec, który w swej straszliwej i bezwzględnej wymowie mógł być skutecznym ostrzeżeniem i wezwaniem do nawrócenia i pokuty”³⁷. Jak zauważa Prorok Jeremiasz kara, która dosięga Naród Wybrany jest więc zasłużona, gdyż każdy z nich szedł za swoim przekornym i złym usposobieniem (por. Jr 16,12)³⁸. Historia biblijna pokazuje, że JHWH nie pozostawia grzechu bez ukarania, co wynika z Jego wielkiej miłości do człowieka. Lecz zawsze daje każdemu możliwość zdobycia się na skruchę, powrotu do Miłosiernego Ojca, zaś kary zsyła stopniowo. Tym samym pokazuje On, gdzie tkwi istota grzechu (por. Mdr 11,9-14)³⁹. Zsyłane kary nie mają w swoim wymiarze potępienia człowieka, lecz cel jest konkretny: nawrócenie grzesznika i okazanie mu na nowo Bożego Miłosierdzia. Lecz to nawoływanie przez Boga do pokuty i nawrócenia, połączone z licznymi przestrogami nie zawsze przynosiły pożądany rezultat. Odwieczna miłość JHWH dąży do przywrócenia Izraelitom utraconego przez grzech stanu łaski. Może dokonać tego jedynie Jego Miłosierdzie, które umożliwi im powrót na łono bliskiej z Nim

³³ Por. B. Polok, *Wprowadzenie do Ksiąg Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 139.

³⁴ Por. M. Gołębiowski, *Dni kłęski (Księga Jeremiasza)*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, cz. 4, *Wielki świat starotestamentalnych Proroków*, red. J. Frankowski, Warszawa 2007, s. 202.

³⁵ Por. B. Polok, *Wprowadzenie do Ksiąg Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 152.

³⁷ S. Tułodziecki, *Miłosierdzie Boże w Starym Testamencie*, dz. cyt., s. 100.

³⁸ Por. S. van Calster, *Bądźcie miłosierni, jak Ojciec wasz jest miłosierny (Łk 6,36)*, „Communio” 5(1993), s. 83.

³⁹ Por. M. Filipiak, *Człowiek współczesny a Stary Testament*, Lublin 1982, s. 141.

relacji. Przebaczenie grzechów, jako czynnik odbudowujący ufność do JHWH stanowi u Jeremiasza gwarancję Jego nowej łaski względem Narodu, którą Prorok zapowiada jako Nowe Przymierze (por. Jr 31,31-34)⁴⁰.

Wprawdzie Miłosierdzie Boże nie zna innych granic niż zatwardziałość serc grzesznika toteż sądzono, że na mocy zawartego Przymierza jest ono zarezerwowane jedynie dla Izraelitów, zaś Jego Miłosierna sprawiedliwość, będąca wyrazem Jego Miłości w niezgodzie z niewiernością człowieka, ma zawsze ostatnie słowo.

Jakże wymowny fragment, opisujący całościowo tajemnicę Bożego Miłosierdzia, odnajdujemy w Psalmie 103[102], który przez Mitchella Dahooda został nazwany „Te Deum Starego Testamentu” (por. Ps 103[102],8-13). Co istotne, pod względem treści i wymowy, Psalm ten był określany jako pierwotny Magnificat oraz starotestamentalny bliskoznacznik Janowego stwierdzenia, iż to Bóg jest Miłością. W nim to Psalmista w sposób bardzo plastyczny, a zarazem bez odrobiny partykularyzmu streścił tradycję Izraela oraz ukazał najpełniej obraz Boga, który jest Miłością. Autor natchniony przybliży podstawowe doświadczenie Miłosierdzia Pana, by w dalszej części przekazać czytelnikowi swoje osobiste przeżycia podczas spotkania z przebacającym Bogiem. Wielbi Go za różne objawy Miłości i Miłosierdzia, jakie otrzymał, zwłaszcza odpuszczenie grzechów, uwolnienie od śmiertelnej choroby, a także za wszelkie łaski dane Izraelowi, przez które sam Bóg objawił się swemu Ludowi jako Ojciec⁴¹. Ponadto, zwraca uwagę umiejętnie połączenie Psalmisty elementów traktatu teologicznego wraz z modlitwą uwielbienia. Wszystkie modlitwy błagalne, które czytamy w Psalmach uczą, iż Pan jest dobry i miłosierny⁴². Opierając się na formach działania Miłosiernej Miłości JHWH w odniesieniu do każdego człowieka, w Psalmie tym uwagę zwracają dwa jej obrazy: w pierwszym odnajdujemy Jego Miłosierdzie niosące przebaczenie (ww. 3-10), w którym autor natchniony stara się podkreślić ogromną cierpliwość Boga w stosunku do każdego grzesznika; w drugim zaś Miłosierna Miłość JHWH dedykowana jest wszystkim sprawiedliwym (ww. 11-19), gdzie zauważamy uzasadnienie Psalmisty, jakie są przesłanki Jego cierpliwości do człowieka (ww. 11-16). W utworze tym na podkreślenie zasługuje, jak również zauważa Psalmista, iż mając na uwadze wszystkie działania JHWH (por. Ps 103[102],2), to Jego Miłosierdzie jest największym, gdyż odpuszcza wszystkie wręcz kategorie grzechów. Niejednokrotnie domagają się one kary, czy gniewu Bożego, lecz On w swoim Miłosierdziu podejmuje inne działanie, mianowicie przebacza. Akt Miłosierdzia to wręcz Boski wyraz wyprowadzenia każdego grzesznika ze zła w każdej jego formie. On nie czeka biernie na samozniszczenie człowieka.

⁴⁰ Por. B. Polok, *Wprowadzenie do Ksiąg Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 154.

⁴¹ Por. J. Łach, *Miłość i Miłosierdzie w Biblii w świetle Psalterza*, w: *Vademecum biblijne*, cz. 4, red. S. Grzybek, Kraków 1991, s. 171.

⁴² Por. W. Granat, *Miłosierdzie jako przymiot Boga*, w: *Ewangelia miłosierdzia*, red. tenże, Poznań-Warszawa 1970, s. 37.

Słyszając jego wezwanie, kładzie kres ich niszczycielskiemu działaniu oraz tych wszystkich, którzy nie są w stanie o własnych siłach wydostać się z sidła grzechu⁴³. Podsumowując treść zawartą w Psalmie 103[102], zauważa się szerokie spectrum skutków Bożej Miłości. Nie tylko odnosi się wrażenie, iż Bóg w swoim Miłosierdziu daruje grzesznikowi jego winy, ale jednocześnie obdarza go wszelkim dobrodziejstwem i łaskami⁴⁴.

Na kartach Starego Testamentu nie brakuje tekstów odnoszących się do wdzięczności człowieka za okazane mu Boże Miłosierdzie. Kolejne potwierdzeniem daru tej szczególnej łaski ofiarowanej Izraelitom, może stanowić Psalm 136[135] ze słynnym refrenem powtarzającym się: „Chwalcie Pana, bo Jego łaska (miłosierdzie) na wieki”. Podobne wersy wybrzmiewały też w Księdze Kronik (por. 1Krn 16,41; 2Krn 7,3; Ezd 3,11) w związku z poświęceniem świątyni w Jerozolimie lub przeniesieniem Arki Przymierza za czasów Króla Dawida⁴⁵. Jak łatwo można zauważyć, te powtórzenia wypowiediane są za każdym razem na przemian z wymienionym dobrodziejstwem otrzymanym od Pana i odnoszą się do poszczególnych części Psalmu, tj. oddania czci Jedyne- mu Bogu z racji Jego miłości względem stworzeń (w. 1-3), wielbienia Stwórcy za miłość ujawniającą się w naturze (w. 4-9), dobroci Jego za wyprowadzenie uciemżonego Ludu z ziemi egipskiej (w. 10-15), spojrzenie Izraelitów na dawne czasy ich błędzenia po pustyni Synaj (w. 16-22), czy poprzez wielokrotne doświadczenie łaskawej opieki Boga przez Lud Izraela w różnych etapach ich dziejów (w. 23-26). W świetle tego Psalmu widać, iż ogromna Miłość JHWH nie ogranicza się tylko do Jerozolimy i Narodu Wybranego, ale ma wymiar uniwersalny, ponieważ On stworzył świat, włada nim oraz go utrzymuje. Ponad wszystko ten Lud powinien czuć się zobowiązany pamiętając, iż to każdy czyn Stwórcy jest wynikiem Jego Miłości. Można również zauważyć, iż ta uroczysta litania skierowana jest do Bożego Miłosierdzia, czyli Jego wiernej miłości ujawniającej się w dziejach historii zbawienia, szczególnie zaś w wyprowadzeniu Izraelitów z niewoli egipskiej do ziemi obiecanej⁴⁶.

Oczekiwanie Boga wobec każdego człowieka

Dotychczas omówione kwestie odnosiły się do starotestamentowego ujęcia Bożego Miłosierdzia w relacji JHWH do narodu, czy człowieka. Jednakże może to zrodzić pytanie, skoro On sam jest Miłosierdziem, to w jaki sposób powinien wzywać człowieka, by to Miłosierdzie było też między Jego stworzeniami? Tymczasem uczucie to nie jest czymś naturalnym wśród ludzi. Dobrym tego przykładem jest Księga Ozeasza, w której Prorok wielokrotnie nakłaniał

⁴³ Por. H. Witczyk, *Bóg nieskory do gniewu – bogaty w miłosierdzie (Ps 103)*, „Verbum Vitae” 3(2003), s. 97.

⁴⁴ Por. S. Hałas, *Biblijne słownictwo miłości i miłosierdzia na zderzeniu kultur*, dz. cyt., s. 225.

⁴⁵ Por. W. Borowski, *Psalmy. Komentarz biblijno-ascetyczny*, dz. cyt., s. 423.

⁴⁶ Por. Jan Paweł II, *Chwała Trójcy Świętej w dziejach. Audiencja generalna, 9 lutego 2000*, „L'osservatore Romano” 7-8(2000), s. 43.

swój naród do nawrócenia się. Jednocześnie ukazywał Bożą bezwarunkową dobroć, troskę, litość i miłość, jednocześnie zestawiając je z niewiernością oraz grzechami Izraelitów (por. Oz 4,1-3). Dostrzegając przy tym, iż Naród był głuchy i obojętny na ukazywane dowody tej Bożej Miłości. W ich przeświadczeniu JHWH nadal będzie okazywał im swoje Miłosierdzie, niezależnie od postępowania. Składane przez Izraelitów najokazalsze ofiary miały zastąpić wszelkie niegodziwe uczynki względem Pana, Jego prawa oraz względem bliźniego. Taka postawa była niezgodna z głoszoną nauką przez autora natchnionego. Jak można dostrzec, w tym czasie chylenia się Izraelitów ku duchowemu upadkowi, Prorok głosił wolę Bożą⁴⁷: „Miłości pragnę, nie krwawej ofiary, poznania Boga bardziej niż całopalen” (Oz 6,6). Pierwszy człon wypowiedzi, ma formę negatywną. Egzegeza biblijna wyjaśnia, iż dosłowne rozumienie tych słów oznacza wyeliminowanie tzw. krwawej ofiary na korzyść miłosierdzia. Drugi zaś człon ma charakter porównawczy⁴⁸. Prorok nie wyklucza tu zupełnie ofiar całopalnych, niektóre dopuszcza, jednakże pod pewnym warunkiem: po poznaniu Boga. W czasach biblijnych „poznanie” nie oznaczało odkrywania wiedzy o Nim i Jego przymiotach, lecz odnosiło się do odczytywania myśli i odgadywania drogi, jaką On prowadzi każdego człowieka. To też nawiązanie do pewnej współpracy z JHWH, by Jego myśli i wola urzeczywistniały się. Innymi słowy, by kogoś poznać, oznaczało pokochać go. Takiego właśnie wymiaru poznania oczekuje od człowieka sam Stwórca. Gdyby jednak zastosować wierne rozumienie tych poszczególnych elementów zdania, wówczas wyłoniłby się jego nowy sens. W obliczu teologii autora natchnionego, żadna ofiara nie może zastąpić wewnętrznej postawy człowieka. Jej istotę zaś tworzy poznanie JHWH w Jego dobroci i Miłosierdziu⁴⁹. Głoszone przez Proroka Miłosierdzie Pana, to w jego rozumieniu okazywana Izraelitom: dobroć, łaskawość i litość. Są one motywowane chęcią pełnienia Jego woli oraz wzorowania się na Jego sprawiedliwej miłości, czyli Miłosierdziu. Nawiązując do wypowiedzi Proroka Ozeasza dotyczącej Miłosierdzia oraz składania ofiar przez Izraelitów, u Micheasza odnajdujemy odpowiedź na zadane pytanie oraz bardzo mocno wyrażone pouczenie (por. Mi 6,6-8). W końcowych wersach zauważa się zarys przykazania miłości Boga i bliźniego poprzez sprawiedliwość, umiłowanie życzliwości i pokornego obcowania z Bogiem. Takie zaś postępowanie zasługuje na Miłosierdzie i litość ze strony Stwórcy (por. Wj 22,25-26).

Podtrzymywanie, pielęgnowanie oraz rozwijanie w sobie szlachetnych uczuć miłosierdzia oznacza prawdziwą istotę pobożności, zaś nagrodą jest nieustanna bliskość Boga. Prorok Izajasz poprzez „rozerwanie kajdan zła” otwiera pełną listę dobrych uczynków oraz podaje każdemu człowiekowi uniwersalne,

⁴⁷ Por. J. Homerski, *Miłosierdzie w księgach Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 23.

⁴⁸ Por. H. Wejman, *W biblijnej szkole miłosierdzia*, dz. cyt., s. 23.

⁴⁹ Por. tenże, *W biblijnej szkole miłosierdzia*, s. 23; J. Kudasiewicz, „*Miłosierdzia chcę, a nie ofiary*” (Oz 6,6; Mt 9,13; 12,7), w: *Powołanie do apostołstwa. Powołanie człowieka*, t. 4, red. L. Balter, Poznań-Warszawa 1975, s. 124.

ale i skuteczne wskazówki przeciwstawiania się wszelkiemu bezprawiu (por. Iz 58,6-11)⁵⁰. Od najdawniejszych czasów kluczowym aktem miłosierdzia ze strony człowieka pozostaje nakarmić głodnego (por. Prz 22,9). Można stąd wnioskować, że to bezsprzecznie miłosierdzie sprawia, iż bardziej jesteśmy wyczuleni na potrzeby innych. Człowiek odczuwający głód nie musi już uskarżać się na swoją sytuację, gdyż jego nędza postrzegana jest miłosiernym wzrokiem czyniącego to. Ale samo nakarmienie potrzebującego nie do końca jest wystarczające. Prorok Izajasz wspomina również jeden, ale jakże istotny uczynek, by duszę przygnębioną nakarmić. Zapewne autor natchniony miał na myśli „wlanie”, chociaż odrobinę nadziei przygnębionemu, zrozpaczonemu czy pogrążonemu w nieszczęściu bliźniemu. Izajasz, jako Prorok – kaznodzieja i nauczyciel narodu, zawsze walczył o dobre obyczaje w życiu publicznym i prywatnym. Mimo, iż „przepowiada klęskę narodu – niekiedy pod apokaliptycznym obrazem „dnia Pańskiego” – zawsze jednak obiecuje ocalenie małej części, zdrowej „Reszty” Izraela, z której się odrodzi nowy, święty Naród”⁵¹. Odpowiedzią na tę zmianę jest przebaczenie Boga, które jest gotów udzielać hojnie. Nawrócenie zaś, jest rozumiane w kontekście zmiany kierunku życia każdego grzesznika. Im bardziej się oddala od zła, tym zwiększa swoją bliskość ku JHWH.

Pomimo starań Proroków poprzez głoszoną przez nich naukę, historia biblijna wielokrotnie wskazywała, iż Lud Starego Przymierza nie zawsze był skłonny do okazywania sobie wzajemnej litości, „tłumiąc uczucie miłosierdzia” (Am 1,11)⁵². Czy można zatem wnioskować, że człowiek w swej naturze jest istotą miłosierną? Niewątpliwie tłumienie wszelkich ludzkich odruchów zwiększa winę grzesznika.

Opierając się choćby na powyższych starotestamentalnych przykładach biblijnych, bardzo wyraźnie widać, że to JHWH w większym stopniu domaga się Miłosierdzia dla ludzi niż dla samego siebie. Można uznać, iż działa tu pewna zasada, na mocy której, gdy Lud okazuje wzajemnie miłosierdzie, przynosi ulgę Jego dawcy, czyli JHWH. Jednakże dużą korzyść sprawia samemu grzesznikowi⁵³. Od wzajemnego świadczenia miłosierdzia względem bliźnich zależy w pewnym stopniu nasze życie wieczne. Bo cóż znaczy nasza postawa w oczach Pana, gdy nie potrafimy przebaczać, litować się i miłować innych? Może okazać się, że wówczas nie tylko nie możemy liczyć na Boże Miłosierdzie, ale sprawimy, że nasza modlitwa o nie będzie odebrana jako próba oszukania JHWH⁵⁴.

⁵⁰ Por. H. Witczyk, *Powrót do Boga i wspólnoty. Zadośćuczynienie za grzechy według Deutero-Izajasza i Księgi Psalmów*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 50(1997), nr 2, s. 95-96.

⁵¹ J. Paściak, *Księga Izajasza. Wstęp*, w: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, red. A. Jankowski, Poznań-Warszawa 1980, s. 847.

⁵² Por. T. Dąbek, *Pojęcie Miłosierdzia Bożego w Starym Testamencie*, <http://www.milosierdzie.pl/akademia/ftp/Tomasz-maria-Dabek-Pojecie-Milosierdzia-Bozego-w-Starym-Testamencie.pdf> (dostęp: 21.10.2022).

⁵³ Por. H. Wejman, *W biblijnej szkole miłosierdzia*, dz. cyt., s. 29.

⁵⁴ Por. K. Romaniuk, *Biblijny traktat o miłosierdziu*, dz. cyt., s. 91.

Podsumowanie

Celem niniejszego artykułu było odsłonięcie tajemnicy Miłosierdzia, która została objawiona w natchnionych Księgach Starego Testamentu. Mając na uwadze, iż całe Pismo Święte jest Księgą Bożego Miłosierdzia, zostały przedstawione jedynie wybrane teksty, w których są omówione różne wymiary tej Miłosiernej Miłości Boga. Biblia ukazuje Go jako Stwórcę i Zbawiciela okazującego Miłosierdzie światu i ludzkości, a w niej każdemu człowiekowi z osobna. Miłosierny Bóg, jak zostało to przedstawione w artykule, objawia ten swój przymiot już od pierwszych stron Biblii, zaś ta fundamentalna prawda o Nim rozwijana jest coraz pełniej w kolejnych jej Księgach.

* * *

The Message of God's Mercy in the Old Testament Tradition

Summary

The goal of the article was to unveil the mystery of Mercy as revealed in the inspired books of the Old Testament. Bearing in mind that all of Scripture is The Book of Divine Mercy, only selected texts have been presented to discuss various dimensions of this Merciful Love of God. The Holy Books show God as Creator and Savior showing mercy to the world and mankind for each individual human being. The Merciful God, as presented in the article, reveals His attribute in the very first pages of Scripture, while this fundamental truth about Him is developed more fully in the subsequent books.

Keywords: Old Testament, Divine Mercy, Divine Mercy message, Old Testament Scriptures, Divine revelation.

Bibliografia

- Adamczyk D., *Katecheza o grzechu Kaina na podstawie perykopy z Rdz 4,1-16*, „Studia Pastoralne” 6(2010), s. 183-202.
- Borowski W., *Psalmy. Komentarz biblijno-ascetyczny*, Kraków 1983.
- Bramorski J., *Miłosierdzie Boże jako źródło wyzwolenia z grzechu w teologii Starego Testamentu*, „Collectanea Theologica” 73(2003), nr 4, s. 9-29.
- Brzegowy T., *Księga Izajasza, rozdziały 1-12. Nowy komentarz biblijny*, cz. 1, Częstochowa 2010.
- Brzegowy T., *Święty Bóg i Jego grzeszna oblubienica Izrael (Księga Ozeasza)*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, cz. 4, *Wielki świat starotestamentalnych Proroków*, red. J. Frankowski, Warszawa 2001.
- Calster van S., *Bądźcie miłosierni, jak Ojciec wasz jest miłosierny (Łk 6,36)*, „Communio” 5(1993), s. 82-94.
- Filipiak M., *Człowiek współczesny a Stary Testament*, Lublin 1982.
- Gołębiewski M., *Dni klęski (Księga Jeremiasza)*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, cz. 4, *Wielki świat starotestamentalnych Proroków*, red. J. Frankowski, Warszawa 2007.

- Grabowski T., *Noe. Wejdz w Przymierze*, <https://biblia.wiara.pl/doc/6262898.Noe-Wejdz-w-Przymierze> (dostęp: 23.10.2022).
- Granat W., *Milosierdzie jako przymiot Boga*, w: *Ewangelia miłosierdzia*, red. tenże, Poznań-Warszawa 1970.
- Hałas S., *Biblijne słownictwo miłości i miłosierdzia na zderzeniu kultur. Określenia hebrajskie i ich greckie odpowiedniki*, Kraków 2011.
- Homerski J., *Milosierdzie w Księgach Starego Testamentu*, w: *Milosierdzie w postawie ludzkiej*, red. W. Słomka, Lublin 1989.
- Jan Paweł II, *Bóg Przymierza. Audiencja generalna, 25 września 1985*, w: tenże, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, Watykan 1987.
- Jan Paweł II, *Bóg Przymierza. Audiencja generalna, 25 września 1985*, s. 156-157.
- Jan Paweł II, *Chwała Trójcy Świętej w dziejach. Audiencja generalna, 9 lutego 2000*, „L'osservatore Romano” 7-8(2000).
- Jan Paweł II, *Dives in Misericordia. Tekst i komentarz*, nr 4, red. S. Nagy, Lublin 1983.
- Jan Paweł II, *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Odkupienie ciała a sakramentalność małżeństwa*, Città del Vaticano 1986.
- Kudasiewicz J., „*Milosierdzia chcą, a nie ofiary*” (*Oz* 6,6; *Mt* 9,13; 12,7), w: *Powołanie do apostołstwa. Powołanie człowieka*, t. 4, red. L. Balter, Poznań-Warszawa 1975, s. 123-143.
- Lemański J., *Księga Wyjścia. Nowy komentarz biblijny*, Częstochowa 2009.
- Łach J., *Miłość i Miłosierdzie w Biblii w świetle Psalterza*, w: *Vademecum biblijne*, cz. 4, red. S. Grzybek, Kraków 1991.
- Nagy S., „*Objawienie Miłości i Miłosierdzia ma w dziejach człowieka jedną postać i jedno imię. Nazywa się Jezus Chrystus*”, w: *Miłość miłosierna*, red. J. Krucina, Wrocław 1985.
- Paściak J., *Księga Izajasza. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, red. A. Jankowski, Poznań-Warszawa 1980.
- Pikor W., *Biblijne pytania o Boże Miłosierdzie*, Pelplin 2004.
- Polok B., *Wprowadzenie do Ksiąg Starego Testamentu*, Opole 1999.
- Ravasi G., *Psalmi modlitwą Ludu Bożego*, Częstochowa 1998.
- Romaniuk K., *Biblijny traktat o miłosierdziu*, Ząbki 1994.
- Szewc E., *Sprawiedliwość i miłosierdzie w świetle Biblii*, w: *Wezwani do prawdy i miłosierdzia. W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 17, red. B. Bejze, Warszawa 1987.
- Tułodziecki S., *Miłosierdzie Boże w Starym Testamencie*, Poznań 1992.
- Wejman H., *W biblijnej szkole miłosierdzia*, Kraków 2004.
- Wilczek Sz., *Miłosierdzie Boże w Starym i Nowym Testamencie według encykliki Jana Pawła II „Dives in Misericordia”*, „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*” 23/24(1990-91), s. 23-41.
- Witczyk H., *Bóg nieskory do gniewu – bogaty w miłosierdzie (Ps 103)*, „*Verbum Vitae*” 3(2003), s. 81-97.
- Witczyk H., *Powrót do Boga i wspólnoty. Zadośćuczynienie za grzechy według Deutero-Izajasza i Księgi Psalmów*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*” 50(1997), nr 2, s. 86-104.
- Włodarczyk S., *Miłosierdzie Boże nadzieją ocalenia Ludu Bożego według Pisma Świętego*, w: *Wobec tajemnicy Bożego Miłosierdzia. Powołanie człowieka*, t. 8, red. L. Balter, Poznań 1991.
- Zajac R., *7 odsłon Bożego Miłosierdzia*, <https://stacja7.pl/twoja-biblia/7-oblicz-bozego-milosierdzia> (dostęp: 20.10.2022).